

ИСТОРИЯ И ЛИТЕРАТУРА В КОНТЕКСТА НА КУЛТУРНАТА ПАМЕТ В РОМАНИТЕ НА РУМЯНА ЗАХАРИЕВА

Биляна Павлова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Задачата, която си поставя това изследване, е срещата на културата, историята и паметта за тях в медиума на литературата, като отговор на въпроса: Какво от записаното в историята на България и какво от свързаните с това литературни произведения изкрystalизира в личните истории на протагонистите в рефлексията на паметта от времева дистанция и в условията на чуждокултурна среда?

Ключови думи: история, литература, културна памет, спомени, идентичност

The topic of this text is the meeting of culture, history, as well as the memory of these reflected in literature, as an answer to the question: What part of the recorded history of Bulgaria and of the literary works related to it has crystallized in the personal histories of protagonists, and is reflected in memory with the distance of time and within a foreign cultural milieu?

Keywords: History, literature, cultural memory, memories, identity

Предмет на моето изследване е представянето на миналото на България в романите на Румяна Захариева¹ „7 килограма време“ (Zacharieva 2013), „Меча кожа“ (Zacharieva 1999) и „Транзитна виза за живота“ (Zacharieva 2012).

Изследването на паметта за миналото на България в посочените произведения обединява историческия и социокултурния дискурс в топоса на интердискурса литература. Конкретната задача, която си поставя това изследване, е срещата на културата, историята и паметта за тях в медиума на литературата (Erlil 2004: 4 и сл., 2011: 84 и сл.) като отговор на въпроса: *Кое от записаното в историята на България и какво от свързаните с това литературни произведения изкрystalизира в личните истории на протагонистите в рефлексията на паметта от дистанцията на времето и в условията на чуждокултурна среда?*

---

¹ Румяна Захариева е немскоезична писателка, поетеса, преводач и издател. Никой от горепосочените романи не е преведен все още на български език.

Алайда Асман в есето си „Die Vergangenheit begehbar machen“ изтъква, че „новата литература на спомена представлява особено предизвикателство за литературознанието, защото в нея се размиват ясните граници между литература и живот, както и между факти и фикции.“ Но също така подчертава, че „в малките частни истории се отразява голямата история.“ Тези малки истории са представителни за стотиците и хиляди други неразказани, нечути, незаписани истории (Assmann 2011: 83). Този жанр, въпреки високата си фикционалност, допринася за това да се онагледят исторически установеното и да ни даде възможност да погледнем на събитията отвътре. Биографичните или автобиографичните истории демонстрират в литературен вид така наречения генеалогически дискурс: фамилната памет, която, разказвайки историята на семейството, ни разказва за „голямата“ история, и обратно, фамилната памет проектира „голямата“ история в разказа за живота на отделното семейство, на отделния човек. Това взаимопроникване на индивидуалната, фамилната история, от една страна, и дискурса на историографията, от друга страна, става възможно в полето на литературата, в жанра на „авто- и социобиографичния роман на спомена“ (Erl1 2011: 81).

И трите романа от своеобразната трилогия на Захариева могат да бъдат квалифицирани като споменни романи, т.е. текстове, в които се акцентира върху самия процес на спомняне и в които не се твърди, че нещо действително е било така. В един определен смисъл „главният герой“ в изследваните литературни текстове е не толкова реално случилото се, а паметта на отделния човек или общността за събитията от миналото.

Настъпилата промяна в личния живот на Румяна Захариева в началото на 70-те години на XX в., а именно омъжването ѝ за германец и заселването ѝ в Бон, ФРГ, както и срещата ѝ с друга култура и история, с Чуждото, като цяло, водят неминуемо до преценка на Своето. Този процес често се реализира в два дискурса – дискурсът на чуждото и дискурсът на своето в търсене на идентичността.

Това, което прави впечатление, е, че записвайки историите на главната протагонистка Мила, Румяна Захариева разсъждава както за своята собствена история, така и тематизира историографски факти и литературни произведения, повлияли най-силно нейното самоидентифициране.

През 1990 излиза първото издание на романа „7 килограма време“. Това е разказ за 12-годишната Мила, която през 60-те години на миналия век расте при своята баба на село и чието формиране е силно белязано от периода на социализма.

Мила се идентифицира с различни (исторически) личности. Една от тях е Райна Княгиня, която е и олицетворение на мечтаната професия – учителка (Zacharieva 2013: 7, 126)². Повлияна от героичната идентификация, Мила решава да ушие и избродиращ със златен конец знамето на тимуровската команда в селското училище също като

Райна Княгиня, онази легендарна учителка Райна Попгеоргиева, наречена Райна Княгиня, която през април 1876 година носела в битката ушитото собственоръчно от нея знаме на въстаниците. По цели нощи аз като нея ще украсявам червения плат в самотно мъчение, на светлината от свещи, докато върховете на пръстите ми не се разранят (Zacharieva 2013: 140).

Тук прави впечатление историческата точност, но и фактът на метаморфозата – знамето е променило своя цвят и вече е в актуалното за социалистическата действителност червено.

Многократно в текста се тематизира разочарованието на Мила, че животът не ѝ дава възможност за героична съдба като на любимите герои, познати от литературата.

Всичко е ерзац, си мислех аз: вместо героична смърт в партизанската война или на фронта – Студена война по радиото! Вместо нелегалност – лайка! Завиждах на Зоя Космодемьянская и на Митко Палаузов, най-младия български партизанин в антифашистката борба, за тяхното героично детство и исках да умира за свободата; но не умирах, дори на сън. (Zacharieva 2013: 42)

Митко Палаузов е един от най-известните литературни герои на българската социалистическа реалност. В романа на Марко Марчевски той като дете се сражава на страната на партизаните. Истината, която се разкрива след 1989 г., е, че неговата трагична смърт е превърната в доходоносна и манипулираща литературна фикция (Бутовски 2016). Количественият обем на романите, посветени на Митко Палаузов и на героичната партизанска война, които учениците от 6-ти клас трябва да прочетат през лятната ваканция, е впечатлил Мила и е отразен в рефлексията на спомените ѝ.

От гледна точка на теорията за паметта при тези социалистически пропагандни текстове става дума за изграждането на функционална памет (Assmann 1999: 133), която е в услуга на властващата идеология. Паралелно с писането на история, която комунистическата партия обсебва в услуга на своята пропаганда, литературата се използва за легитимиране и затвърждаване на властта, като осигурява необходимите примери за подражание. Освен това социалистическата пропагандна литература, която

---

² Преводът е мой – Б.П.

формира света на Мила, има и динстинктивна функция – с помощта на символични изразни форми се способства за профилирането на дадена колективна идентичност (Assmann 1999: 139).

В романа „Меча кожа“³ Мила се връща назад в своето късно детство и юношество. Чрез спомените е представен процесът на себенамиране на младата Мила, която постепенно се дистанцира от безрезервното идентифициране със социалистическата държава и се отбранява срещу нейното опекуство.

На литературно четене в Гелзенкирхен тя си спомня за чутото от Златев, отговарящ за литература в Клуба на дейците на културата. От неговата уста звучат думи, които в голяма си част са заимствани от речта на Георги Димитров пред Лайпцигския съд през 1933 г. Димитров сравнява Германия и България, отхвърляйки категорично определения като „варварски“ и „брутален“, отнасящи се до българския народ, както и представата за „дивите българи“. Златев намесва и Русия в сравнението, но останалата част може ясно да се разпознае като парафраза на Димитров:

Русия била още езическа, когато през IX век словата Божии са проповядвани в българските черкви на староцърковно славянски (старобългарски). Да си спомним: до Мартин Лутер немски език се е говорил по немските земи само със собствените слуги и със собствените коне. В немските черкви народът е слушал Божието слово на латински език и не го е разбирал. (Zacharieva 1999: 12)⁴

В ежедневието на Мила в Германия речта на Златев вече не е част от една бивша социалистическа реалност, а израз на национална идентичност. Логически следва преглед на делото и мисията на братята Кирил и Методий, които представляват основата на националното самосъзнание за българския народ, респ. за протагонистката Мила. Подхвърлена фраза отново в Гелзенкирхен „Вие, българите, имате кирилицата от руснаците, нали?“ предизвиква Мила и в спомените ѝ изплува наученото за немските духовници, които са направили живота на Кирил и Методий непоносим във Великоморавия.

³ Мечата кожа се появява при всяка проява на чуждост. Тя е реакцията на неизвестността, несигурността, смущението, пречките и заплахите, колкото те са по-големи, толкова по-задушаващо и обсебващо за Мила е усещането на мечата кожа. В целия текст се търси първопричината за появата на мечата кожа и със спомнянето като реакция се цели „преработването“ на различни проблемни ситуации и тяхното преодоляване и съответно освобождаване от задушаващата мечата кожа.

⁴ Преводът е мой – Б.П.

Княз Ростислав помолил Византия, да му изпрати учени, които да проповядват на славяните в неговата страна християнската вяра на техния собствен език. [...] По настояване на немското духовенство във Венеция бил организиран обществен диспут, на който Константин Философ, алиас Кирил, блестящо защитил правото на всеки народ, да прославя Бог на своя собствен майчин език. (Zacharieva 1999: 14)

Създаването на глаголическото писмо и мисионерската дейност на двамата братя изпълват Мила с национална гордост. Благодарение на създадения от тях фундамент на славянската писменост, Кирил и Методий олицетворяват началото на българското като самостоятелна култура и затова именно те са факторът, който повлиява Мила в процеса на осъзнаване на своята национална принадлежност.

Многократно тематизирано историческо събитие и в трите романа на Румяна Захариева е петвековното османско робство. В първия роман от своеобразната трилогия са фиксирани времевите граници – 1396 – 1878 г. (Zacharieva 2013: 127). След ожесточен спор с турски колеги за новия български паспорт (от 1986 г.) Мила под формата на сън преживява отново решаващите за развитието на Руско-турската война битки през 1877 г. (Zacharieva 1999: 126). Исторически достоверно са представени последователността на събитията, имената на висшите военослужещи, дори броят на взелите участие в боевете (Zacharieva 1999: 127). С мирния договор от Сан Стефано свършва сънят на Мила; не намира литературен израз последвалият в Берлин конгрес, на който се решава разделянето на България и отнемането на части от територията ѝ.

Националната, съответно културна идентичност на Мила, изпъква най-силно при инсценирането на спомените ѝ по време на пътуванията ѝ с литературния салон из България. Предмет на тези нейни спомени са ключови събития и значими имена на писатели и борци за свободата и независимостта на страната. Посредством творчеството на Иван Вазов Мила маркира важни събития от българската история. Неговата „Епопея на забравените” (1883) е посветена на героите от националноосвободителните борби срещу османското владичество. Мила цитира в романа последната и най-известна ода, първо дословно, в стихове, след това продължава в проза и разказва случилото се в прохода Шипка от гледната точка на очевидец в сегашно време. Както тя самата подчертава, не часовете по история, а литературата с нейните героични фигури – тук „Опълченците на Шипка” – събужда нейното национално чувство (Zacharieva 1999: 123).

Заслужаваща внимание е открояващата се роля на литературата за културната памет на индивида. Наизустените стихове могат да бъдат възпроизведени дори след

много години в една друга културна среда, за разлика от преподаваните исторически факти. При това ново преживяване в рефлексията на спомена се сливат минало и съвременност, литература и реалност:

Оръдията мълчат. Мунициите на българските опълченци са свършили. Тя знае какво следва, привежда глава и хуква нагоре! Не трябва да остане долу, където са османците. Трябва да стигне до горе, на височината! Защото тогава е сега (Zacharieva 1999: 123).

В текстове от народното творчество е отразена колективната памет за травмиращото ислямизиране на християнското население. Бабата на Мила – Маминка – често ѝ е пеела песента „Балканджи Йово” (Zacharieva 2013: 127). Текстът се е запечатал (както на всеки българин) в съзнанието ѝ и е цитиран в хода на повествованието.

Поетът и борец за национално освобождение – Христо Ботев (1848 – 1876) – се споменава в първия роман между другото (Zacharieva 2013: 93), но „неговата обвита в легенди смърт от куршум из засада” (Zacharieva 1999: 122) издава значението му за българското национално самосъзнание. За българите Ботев е гениален поет и революционер, най-значимият за Възраждането. Неговата важност за Мила, изразяваща се на първо място в силата на неговата поезия, е представена от гледната точка на завърналата се в съвременна България вече зряла жена при вида на Балкана. Баладата „Хаджи Димитър” принадлежи към българския литературен канон, а героинята я цитира и ѝ прави звуков анализ (Zacharieva 1999: 69). Ботев е една от ключовите фигури на националното самосъзнание и със своето творчество е допринесъл за неговото затвърждаване в трудни времена. Той е дал литературен израз на героите и техните дела, благодарение на което те са останали трайно записани в културната памет.

Всичко научено в училище – било в часовете по история, или в часовете по литература – се ревизира в текста на третия роман „Транзитна виза за живота“ (Zacharieva 2012). В образите на родителите на германския съпруг на Мила е персонализирана другата, външната гледна точка към историята на България и към създадените от историци и поети митове.

Още през първите 48 часа от нейното пристигане в Западна Германия Мила е конфронтирана с тезите, че войниците от „славната Червена армия” са били изключително жестоки към цивилното население на Германия след Втората световна

война и „колко глупави сме до сега ние българите да считаме руснаците за освободители“:

Изведнъж чувам, че Освобождението на България от 500-годишно турско иго в края на 19. век не е следствие от братската любов на руския християнски цар към моя беден, потиснат християнски народ, а на леденостудена политическа присметливост: руският цар искал в края на 19. век да осигури достъп на неговата флота до Черно море, било му абсолютно безразлично, какво би станало с нас българите, ако не ни беше освободил от турците. Наричам го 500-годишно турско робство и казвам „турците“, както всички ние там, долу на Балканите. Йоханес го нарича 500-годишно османско присъствие.

По време на това първо кратко посещение в Билефелд се срива всичко, което цял живот ми е набивала в главата българската комунистическа пропаганда. (Zacharieva 2012: 49)⁵

Поредният шок, който преживява младоженката Мила, е, че всъщност Червената армия не е освободила България от българския фашистки режим и от Хитлер, а просто я е превзела по пътя си обратно и ние не сме имали друг избор освен да станем социалистическа страна (Zacharieva 2012: 50). Представянето на поредица от алтернативни представи за важни събития от историята на България е основата за началото на процес на осъзнаване на амби- и поливалентността на интерпретацията на историческите факти в контекста на различните култури на паметта.

От направения анализ е видно, че литературата може да бъде инструментализирана с цел конституирането на определено отношение към миналото и може да служи за пропагандни цели. Приносът, който литературата може да има към културата на паметта, не се редуцира нито само до образователен канон, нито се изчерпва със съхраняването на задължителен за цялото общество себеобраз (идентичност).

Историята от своя страна има „двойствено битие – като наука и като ресурс, легитимиращ властта“ (Hranova 2011: 86–87).

Рефлектираните в паметта на протагонистката Мила исторически събития, места и личности до голяма степен съответстват на резултатите от изследването „Топоси на историческата памет“⁶. От местата – връх Шипка е с най-висок процент; от личностите

---

⁵ Преводът е мой – Б.П.

⁶ Изследването е проведено основно в периода октомври 2009 – юни 2010 и частично повторено (само за мюсюлманските малцинства) в периода октомври 2010 – януари 2011 по съвместен проект на НБУ и Американския университет в България. Ръководител на изследването: Евгения Иванова. Участници: Евелина Келбечева, Иван Евтимов, Дмитрий Варзоновцев и студенти от програмите „Политически науки“ в НБУ и „История“ в АУБ.

– Васил Левски и след него Христо Ботев, а сред събитията най-често назовавано е Освобождението/ Руско-турската война (Ivanova 2011).

„Към времевата динамика на спомена принадлежи още, че миналото никога не е напълно приключило, а може и трябва да бъде постоянно ревизирано и наново перспективирано, за да бъде напаснато към потребностите и изискванията на винаги новото съвремие.” (Assmann 2011: 85). Споменните романи, каквито са романите на Румяна Захариева, правят тъкмо това – те държат, от една страна, актуални спомените за близкото и най-близкото минало на България и от друга страна представят алтернативни гледни точки към исторически събития и персонажи, които в голяма степен формират идентичността на личността и общността.

Библиография

- Assmann 1999:* Assmann, A. Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München: C. H. Beck 1999.
- Assmann 2011:* Assmann, A. Die Vergangenheit begehbar machen. Vom Umgang mit Fakten und Fiktionen in der Erinnerungsliteratur. - Die politische Meinung; 56 (2011), 7 = Nr. 500/ 501, S. 77–85.
- Butovski 2016:* Butovski, I. Mitko Palauzov ne e bil geroy, a zhertva na nelep intsident i bezotgovorni roditeli. – Elektronno izdanie na v. 168 chasa, 23.03.2016. [*Бутовски 2016:* Бутовски, И. Митко Палаузов не е бил герой, а жертва на нелеп инцидент и безотговорни родители. – Електронно издание на в. 168 часа, 23.03.2016. [прегледан 17.01.2017]. <<http://www.168chasa.bg/article/4244989>>].
- ErlI 2004:* ErlI, A. Medium des kollektiven Gedächtnisses – ein (erinnerungs-) kulturwissenschaftlicher Kompaktbegriff. – In: Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität. Hsrg. mit A. Nünning. Berlin, New York: de Gruyter 2004. S. 3–24.
- ErlI 2005:* ErlI, A. Literatur als Medium des kollektiven Gedächtnisses. – In: Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft: Theoretische Grundlegung und Anwendungsperspektiven. ErlI, A. und A. Nünning (Hsrg.). Berlin: Walter de Gruyter 2005. S. 249–276.
- ErlI 2011:* ErlI, A. Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Stuttgart/ Weimar: J. B. Metzler 2011.
- Hranova 2011:* Hranova, A. Istoriografiya i literatura. Za sotsialnoto konstruirane na istoricheski ponyatiya i Golemi razkazi v balgarskata kultura XIX – XX vek. T. I Literatura. Istoriografiya. Sotsiologiya: teorii, krizi, kazusi. Sofiya: Prosveta 2011 [*Хранова 2011:* Хранова, А.

БИЛЯНА ПАВЛОВА

Историография и литература. За социалното конструиране на исторически понятия и Големи разкази в българската култура XIX – XX век. Т. I Литература. Историография. Социология: теории, кризи, казуси. София: Просвета, 2011].

Ivanova 2011: Ivanova, E. (sast.). Minalo nesvarshvashto. Sofiya: NBU 2011 [Иванова 2011: Иванова, Е. (съст.). Минало несвършващо. София: НБУ].

Zacharieva 1999: Zacharieva, R. Bärenfell. Unkel/Rhein: Horlemann 1999.

Zacharieva 2012: Zacharieva, R. Transitvisum fürs Leben. Berlin: Horlemann 2012.

Zacharieva 2013: Zacharieva, R. 7 Kilo Zeit. Berlin: Horlemann 2013.